

З історії культурного життя на Поділлі 1921-1925 років. //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. // - 2001; 2 – 6, 9 – 14. ДАВО. – Ф.Р-1139. – Оп.1. – Спр. 42. – Арк. 48; Ф.Р -254. Оп.1. – Спр. 33. – Арк. 71. – Спр. 2. – Арк. 10. – Арк. 78; Ф.Р. – 925. – Оп. 2. – Спр. 1149. – Арк. 33; Ф.Р – 254. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 12. – Арк. 354. – Спр. 166. Арк. 7. – Спр. 742. – Арк. 120. – Арк. 121. – Спр. 2. – Арк. 22. – Спр. 166. – Арк. 7. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні /1921-1933 рр./ – К., 1965. – С. 37.; 8.Социалистическое строительство на Винниччине. Документы и материалы /1921 – 1941 гг./ – Одесса, 1987. – С. 27; 15. Радянська освіта. – 1924. - № 1-2. – С. 125-126.

С.О. Наумов

ВИКЛАДАТСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ХАРКОВА НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.)

Революція 1917 року викликала глибокі зміни в суспільному житті, активізувала всі верстви населення. Це стосувалося й інтелектуальної еліти країни – вузівської інтелігенції, яка до того в основній своїй масі залишалась одним із найбільш консервативних і політично інактивних соціальних прошарків. Тим часом її громадянська позиція й суспільна поведінка могли істотно вплинути на формування й обґрунтування нового політичного курсу, визначення стратегії розвитку держави.

У сучасній вітчизняній історіографії проблема суспільної ролі вузівської інтелігенції розв'язується переважно через характеристику її участі в національно-визвольному русі, загальноросійських і національних політичних партіях та організаціях, а також на рівні окремих регіонів, навчальних закладів та персоналій [1-5]. У даному повідомленні зроблена спроба поєднати ці підходи, щоб на прикладі такого великого вузівського центру, як Харків, по можливості цілісно охарактеризувати ставлення професури до революційних подій та політичних режимів у переломному 1917 році.

Слід зазначити, що політичні уподобання викладачів харківських ВНЗ значною мірою склалися ще в умовах царського режиму, проте це стосується лише невеликої частини викладацького корпусу [див.: 6-8]. В умовах революції до політичних подій було втягнуто не лише істотно більшу кількість співробітників, а й вузівські колективи в цілому, яким довелося визначати, причому публічно, своє ставлення до поведінки влади та її трансформацій.

Безпосередніх свідчень про реакцію викладачів харківських ВНЗ на Лютневу революцію виявити не вдалося. Проте її можна з високою мірою ймовірності змодельовати, з огляду на політичну симпатію та партійну належність професури. Більша, „обивательська» її частина, яка почувалася достатньо комфортно в умовах самодержавства й залишалася політично індиферентною та помірно лояльною щодо нього, очевидно, сприйняла революцію передусім як небачене явище з важко прогнозованими наслідками й перспективами, як початок кардинальних суспільних змін, котрі неминуче мали негативно позначитися на спокої, стабільності, матеріальному добробуті. Відповідно перша реакція була напружено-вичікувальною. У подальшому ця група стала основним резервом симпатиків та активістів різних партійно-політичних угруповань. Представники монархічної течії, яка напередодні 1917 р. була впливовою у вузівському середовищі, внаслідок миттєвого й безвідпорного розвалу царського режиму в перші революційні дні не виявили ознак активності. Тож найбільш помітними, ініціативними й діяльними в той час були прибічники лівих (їх було небагато) і особливо ліберальних партій.

Саме викладачі Харківського університету, технологічного, комерційного та Ново-Олександрійського сільськогосподарського (евакуйованого до Харкова в роки Першої світової війни) інститутів були інтелектуальним осередком регіональних структур провідної тоді Партії народної свободи (ПНС). О.М.Анциферов, О.В.Маклецов, М.М.Соболев належали до керівництва губерньського й міського комітетів, членами яких були також В.Ф.Левитський, В.Ф.Тимофєєв, Л.Я.Таубер. О.М.Анциферов головував на обласному з'їзді кадетів (липень 1917 р.) і разом з О.В.Маклецовим і М.М.Соболевим був обраний до обласного комітету партії. Вони, а також Л.Я.Таубер були рекомендовані до кооптації в ЦК ПНС [9, 29 черв. – 8 серп.]. О.В.Маклецов редагував газету міського й обласного комітетів ПНС «Народная свобода». Проф. М.М.Пакуль у жовтні 1917 р. став редактором газети «Народное дело» – офіційного видання губерньського земства, яка перебувала під впливом російських есерів.

Першочерговим завданням демократичних сил було формування нової політичної системи. Д.І.Багалій, тодішній міський голова, виступив з проектом демократизації Харківської думи шляхом залучення до її роботи представників громадських організацій та проведення чергових виборів на

.....
партійній основі [10, с. 18]. На виборах до міської думи, що відбулись у липні, вищі навчальні заклади найширше були представлені у кадетському списку – більше двох десятків прізвищ, у тому числі всі названі партійні активісти, П.П.П'ятницький, А.О.Потебня, В.Я.Данилевський, Л.Л.Гіршман, Я.С.Аркавін та ін. Унаслідок значного полівиння суспільних настроїв до думи з кадетського списку були обрані тільки п'ять осіб: професори М.М.Соболев, О.М. Анциферов, В.Ф.Тимофєєв, Л.Я.Таубер і В.Ф.Левитський.

Д.І.Багалій, який упродовж десятка років залишався одним з провідних діячів кадетської організації, розійшовся з кадетами через їхню недостатньо лояльну позицію в українському питанні і фігурував разом з представниками університету Є.О.Черноусовим та Д.О.Ткаченком у списку українського демократичного блоку. Жоден з них не дістав потрібної кількості голосів, але Д.І.Багалій став гласним завдяки тому, що йому поступився місцем один із лідерів українського списку [9, 28-29 лип.; 11, 14-23 лип.].

Наслідком мінімального представництва викладачів ВНЗ серед лівих стала майже цілковита їх відсутність у відповідних партійних списках: відомо лише, що за есерівським списком до думи пройшов В.Є.Геркевич.

У серпні Тимчасовий уряд скликав Державну нараду для обговорення з представниками громадськості невідкладних проблем суспільно-політичного життя. Серед харківських делегатів були П.П.П'ятницький, О.М.Анциферов, М.М.Соболев і О.П.Браунштейн [9, 11-12 серп.]. Під час виборчої кампанії до Установчих зборів від РСДРП (об'єднаної) балотувався професорський стипендіат В.С.Рожицин, за списком №14 (плекановська група «Єдинство») – Г.Ю.Тимофєєв, №15 (есери-оборонці) – В.Є.Геркевич [11, 7 черв.].

Представники вищих навчальних закладів посідали помітні позиції в українському русі Харкова. Якщо національно свідомі студенти віддавали перевагу українським лівим – соціал-демократам (УСДРП) і есерам (УПСР), то симпатії старшого покоління були на боці поміркованих соціалістів-федералістів (УПСФ). До цієї партії вступив Д.І.Багалій, а до її Харківського комітету належали тогорічний випускник університету В.А.Доленко (голова), Д.О.Ткаченко та залишені при університеті для підготовки до професорського звання М.А.Плевако й О.Н.Синявський [12, с. 14]. Двоє останніх 8 березня 1917 р. були обрані до загальноміського Українського організаційного комітету¹³, 1 квіт.]. Крім того, О.Н.Синявський на початку квітня брав участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу у Києві, де був обраний від Харкова до складу Центральної Ради [14, с. 70]. 16 квітня у приміщенні університету під головуванням проф. А.Г.Зайкевича відбувся Перший губернський український з'їзд. До Слобідської української ради, обраної делегатами, ввійшли Є.О.Черноусов, О.Н.Синявський і В.А.Доленко [13, 22 квіт.].

Міська дума під головуванням Д.І.Багалія ухвалила низку резолюцій, спрямованих на запровадження предметів українознавства до шкільного курсу. Для втілення їх у життя при думській шкільній комісії була утворена українська підкомісія. Влітку почали функціонувати курси з українознавства для вчителів, де викладали Д.О.Ткаченко, Д.І.Багалій, О.Н. Синявський, с. А.Таранушенко¹⁴, с. 19, 198]. Д.І. Багалій очолив Харківську «Просвіту», а до складу її Ради ввійшли Д.О. Ткаченко, Є.О. Черноусов, М.А. Плевако, В.А. Доленко. З ініціативи «Просвіти» в Харкові була відкрита перша українська гімназія, директором якої став М.А.Плевако [13, 17 черв.; 15, 29 груд.].

Національно свідомі професори прагнули, щоб ВНЗ як провідні культурно-освітні заклади більш активно сприяли розвитку української культури в місті. М.Ф.Сумцов уже на початку квітня 1917 р. висловив думку про необхідність відкриття в університеті кафедр української філології та історії [13, 8 квіт.]. Проте досягти цього тоді не вдалось: подолати віковий стереотип «малоросійства», ставлення до всього українського як до штучного чи меншовартісного виявилось непросто й інтелігентській еліті Слобожанщини. З часом позиція університету, багато в чому визначальна для всієї харківської інтелігенції, поступово стала змінюватись. Українське питання обговорювалось на засіданні Ради університету 12 жовтня 1917 р. В резолюції, яку потім надіслали Тимчасовому уряду та в редакції харківських і московських газет, Рада висловлювалась «за надання права вільного вживання української мови у всіх місцевих установах, а так само за вільний розвиток чисто національної української культури». Разом з тим Рада виступила «проти самочинних спроб перебудови краю, здійснюваної шляхом захоплення його організаціями, випадково підібраними, з одностороннім партійним складом» (маючи на увазі Українську Центральну раду), додаючи, що такі кардинальні питання можна розв'язати лише «правомочними й авторитетними Установчими зборами, яким буде вручена доля Російської держави» [16, с. 280]. Лише Д.І.Багалій і М.Ф.Сумцов висловили

окрему думку. На їх погляд, «з чисто наукової точки зору... Харківський університет, зобов'язаний своїм виникненням слобідсько-українському суспільству і народу», повинен був висловитися за український характер Харківської губернії і за приналежність її до України [16, с. 281].

Лише після більшовицького перевороту в Росії, який був розцінений в університеті як узурпація влади, Українська Центральна Рада стала розглядатися викладацьким корпусом як протиположна більшовикам, оплот демократії. З огляду на це Рада університету разом з міською думою висловились на її підтримку. У листопаді Д.І.Багалій був призначений губернським комісаром освіти [10, с. 20]. Проте вже через місяць після проголошення УНР в Харкові до влади прийшли більшовики і політична діяльність стала практично неможливою. У цілому позицію викладачів ВНЗ щодо Радянської влади на межі 1917-1918 рр. можна охарактеризувати як вичікувально-негативну. Брати участь у будівництві «нового» життя за більшовицьким зразком вони рішуче відмовились.

Отже, викладацькі колективи харківських вищих навчальних закладів – як у цілому, так і переважна більшість їх особового складу – виявивши в перший час після падіння самодержавства певну стриманість і обережність, згодом сприйняли революційні події як позитивний процес демократизації і суспільно-політичної модернізації країни. При цьому вони виступали загалом як представники загальноросійської (імперської) інтелігенції, обстоювали необхідність збереження цілісності та єдності Російської держави. Українські національні домагання сприймалися ними лише в частині національно-культурній, і то переважно на декларативному рівні. Політичні вимоги українців, особливо щодо створення національної державності, навіть у формі автономії, видавалися їм надмірними і шкідливими. Лише порівняно незначна кількість національно свідомих викладачів (як правило, вони прилучилися до українського руху в дореволюційний період) з самого початку взяла найактивнішу участь у боротьбі за повне і всебічне задоволення життєвих потреб української нації – культурних, соціальних і політичних, ставши на чолі процесу відродження і формування українських осередків та боротьби за українську державність. Радикальна зміна суспільно-політичної ситуації в країні наприкінці 1917 р., узурпація влади більшовиками змусила більшість викладацького корпусу частково переглянути своє ставлення до українського руху та його вимог. Проте в 1917 р. (а забігаючи наперед, можна зазначити, що і протягом усього періоду національно-демократичної революції) принципи позиції викладачів ВНЗ у цьому питанні залишалися незмінними: вони розглядали всі суспільні події передусім крізь призму „російськості», як представники російської інтелігенції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соц.- політ. портрет. – К.: Либідь, 1993. – 172 с.;
2. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.) / С.І.Білокінь, О.Д.Бойко, Г.С.Брега та ін.: В 3-х ч. – К., 1994. – Ч. 1-2;
3. Наумов С. „Мене не викреслити при всьому бажанні з історії ніяк» (Христя Алчевська в українському національному русі поч. XX ст.) // Слово і час. – 1995. – № 8. – С. 26–32;
4. Корольов Г.О. Інтелігенція та українська ідея початку XX ст.: історико-теоретичний аспект // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – Вип. 8. – С. 219-224;
5. Коляда І. Українська інтелігенція і преса у боротьбі за вирішення мовного питання на початку XX ст. // Історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 80-85;
6. Історія міста Харкова XX століття / О.Н.Ярмиш, с. І.Посохов, А.І.Епштейн та ін. – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.;
7. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В.С.Бакіров, В.М.Духопельников, Б.П.Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.;
8. Наумов С. О., Посохов С.І. Харківський університет у суспільно-політичному русі другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 56-70;
9. Народная свобода. – Х., 1917;
10. Багалій Д.І. Вибрані праці в 6-ти т. – Х.: Б. в., 1999. – Т. 1. – 600 с.;
11. Южный край. – Х., 1917;
12. Доленко В. А. Революція і моя участь у ній // Пам'яті В.А. Доленка. – Мюнхен, 1975. – С. 11-25;
13. Рідне слово. – Х., 1917;
14. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 458 с.;
15. Нова громада. – Х., 1917;
16. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. м. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.

О.М. Кравчук

ДІЯЛЬНІСТЬ С. І. КИСЕЛЬОВА НА ПОСАДІ ГУБЕРНСЬКОГО СТАРОСТИ ПОДІЛЛЯ

(1918 Р.)